

LISONIY PARADIGMA VA LISONIY TASNIF.

Isoqova Muslima Baxtiyorovna

Jizzax shahar "MMTB" ga qarashli 24-maktab "O'IBDO" muslimaw6@gmail.comtel
(+998977932474)

Lisoniy paradigma va lisoniy tasnif — tilshunoslikda til tizimini va uning tarkibiy qismlarini o'rganishdagi asosiy kontseptual tushunchalar hisoblanadi. Lisoniy paradigma tilning funksional tizimini va uning o'zaro aloqalarini tahlil qilishda muhim ahamiyatga ega.

Lisoniy tasnif esa, til birligining turli xil xususiyatlari, ularning ierarxiyasi va guruhlanishini belgilash orqali tilni tizimli ravishda tasniflashni nazarda tutadi.

Ushbu tezisdan lisoniy paradigma va tasnifning nazariy asoslari, ularning tilshunoslikdagi o'rni va ahamiyati, shuningdek, lisoniy tasnifning tilshunoslikdagi amaliy qo'llanilishi va tadqiqotlarda ishlatilish imkoniyatlari tahlil qilinadi.

Lisoniy paradigma tushunchasi va uning tilshunoslikdagi o'rni:

Lisoniy paradigma — bu biror tilning leksik yoki grammatika jihatidan bir-biri bilan o'xshash yoki o'xshash bo'lgan birliklar to'plamini anglatadi. Paradigma atamasi ilk bor tilshunoslikka F. de Saussure tomonidan kiritilgan bo'lib, u tilni ko'plab alternatalardan iborat tizim sifatida ko'rgan.

Lisoniy paradigma doirasiga so'zlarning sinonimlari, grammatik shakllar, otlar, fe'llar va boshqa til birliklari kiradi. Paradigma elementlari bir-biriga nisbatan o'xshash bo'lishi kerak, lekin ular bir-birini to'ldirish yoki almashtirish imkoniyatiga ega bo'lishi zarur.

Misol: "Kitob" so'zining paradigmasiga quyidagilar kiradi: "kitoblar" (ko'plik), "kitobning" (genitiv), "kitobni" (akkusativ) va hokazo. Har bir so'z shakli paradigmaning bir qismidir va ular ma'lum bir grammatik vazifani bajaradi. Lisoniy paradigma tilning tarkibiy tuzilmasi va qonuniyatlarini tushunishda muhim vosita bo'lib, til birligining o'zaro aloqalarini tahlil qilish imkonini beradi. Paradigma orqali tilshunoslar tilni shakl va mazmun nuqtai nazaridan yoritib, til birligining dinamikasi, funksiyasi va o'zgarishlarini o'rganishlari mumkin.

Lisoniy tasnif va uning mohiyati:

Lisoniy tasnif — bu til birliklarini turli mezonlar asosida guruhlash va tizimlashtirish jarayonidir. Bu tasniflash tilshunoslikda tilning o'ziga xos xususiyatlarini va uning strukturaviy qismlarini aniqlashda yordam beradi. Lisoniy tasnif, asosan, til birligi tahlilida quyidagi asosiy jihatlarni ko'rib chiqadi:

Grammatik tasnif: Tilda mavjud bo'lgan morfologik va sintaktik birliklarni guruhlash. Masalan, fe'l va otlar, shuningdek, fe'lning zamonlari va shaxslariga qarab tasniflash.

Leksik tasnif: Tilning leksik birligini guruhlash. Bu so'zlar va ularning ma'nolarini

tasniflashni nazarda tutadi. Masalan, sinonimlar, antonimlar, homonimlar va boshqalar.

Fonetik tasnif: Tildagi tovushlar va ularning o'zaro aloqalarini tasniflash. Bu tilning fonetik tizimini o'rganishga qaratilgan tasniflashdir.

Misol: O'zbek tilidagi so'zlarni leksik tasniflashda so'zlarni turli mavzularga qarab ajratish mumkin: hayvonlar, o'simliklar, transport vositalari, odamning xatti-harakatlari va boshqalar. Masalan, "mushuk", "it", "echki" — hayvonlar so'zlar to'plami. Lisoniy tasnif, tilni to'liq va tizimli ravishda o'rganishga imkon beradi. Til birligi tasniflanishida tilning semantik, grammatik va fonetik tomonlari e'tiborga olinadi. Tasnif tilning ierarxik tizimini tashkil etadi va tilshunoslarga tilning har bir qatlamini chuqurroq o'rganishga yordam beradi.

Lisoniy paradigma va tasnifning o'zaro aloqasi:

Lisoniy paradigma va tasnif o'rtasida chambarchas bog'lanish mavjud. Paradigma — bu til birligining shakllanishi va o'zgarishi jarayonini, tasnif esa ularni tizimli ravishda guruhlashni ifodalaydi. Lisoniy paradigma til birligi shakllarining o'zaro aloqasini aks ettirsa, tasnif bu shakllarni guruhlash va sistematisatsiya qilishga xizmat qiladi. Masalan, o'zbek tilida otning paradigmasi (birlik, ko'plik, tasrif shakllari) tasnif bilan birga ishlatiladi. Bunday tasniflar yordamida tilshunoslar tilning o'zgaruvchanlik va barqarorlik jihatlari tahlil qilishlari mumkin. Bunda paradigmaning har bir elementi tasniflashda o'z o'rniga ega bo'ladi, chunki ular tilning turli qatlamlarida o'zaro aloqada bo'lishadi.

Lisoniy paradigma va tasnifning amaliy qo'llanilishi:

Lisoniy paradigma va tasnif tushunchalari tilshunoslik, tarjima, lingvistik tasvirlash, tilni o'rgatish va kompyuter lingvistikasida keng qo'llaniladi. Masalan, zamonaviy lingvistika, kompyuter tilshunosligi va sun'iy intellekt tizimlarida lisoniy paradigmalardan foydalanish orqali tilni avtomatik ravishda tahlil qilish va tarjima qilish tizimlari yaratiladi. Bundan tashqari, lisoniy tasnif tilni o'rgatishda yordam beradi, chunki o'quvchilarga til birligining tizimli ko'rinishlarini o'rganish osonroq bo'ladi.

Misol: Tilni o'rgatishda lisoniy tasnif orqali o'quvchilarga fe'lning turlari, zamonlari, shaxslarining o'zgarishini o'rgatish imkoniyati yaratiladi. Bunda paradigma va tasnif til o'rganish jarayonini aniqroq va tizimliroq qilishga yordam beradi.

Lisoniy paradigma: Lisoniy paradigma tilshunoslikda, asosan, tildagi shakl o'zgarishlarini o'rganish va tushunishda muhim ahamiyatga ega. Paradigma — bu til birligining turli shakllari orasidagi o'zaro aloqalarni tasvirlaydi va ular qanday qilib bir-birini almashtirishi mumkinligini ko'rsatadi. Bunday paradigma elementlari bir-birini o'rnini bosishi mumkin, lekin ularning har biri o'zining grammatik, semantik yoki sintaktik vazifasini bajaradi.

Lisoniy paradigmaning asosiy turlari:

Lexik paradigma: Lexik paradigma tilning leksik (so'z) tizimida mavjud bo'lgan

so'zlarning o'zaro aloqalarini ifodalaydi. Masalan, sinonimlar paradigmasi (bir-biriga yaqin ma'nolarga ega so'zlar), antonimlar paradigmasi (qarama-qarshi ma'nolarga ega so'zlar). Bu paradigma lingvistik analitikada so'zlarning o'zaro bog'lanishini, bir-birini almashtirish imkoniyatlarini ko'rsatadi. Misol: "yashamoq" — "juda yaxshi yashamoq" — bu so'zning sinonimlar paradigmasiga kiradi (yashamoq, yashash, istiqomat qilish). Bularning barchasi o'xshash ma'nolarni beradi, lekin turli kontekstlarda ishlatiladi.

Grammatik paradigma:

Grammatik paradigma tilning grammatik qismlarini tashkil etadi. Fe'l paradigmasi, masalan, fe'lning zamonlari, shaxslar, sonlar va modallarini tashkil etadi. Bu paradigmaning elementlari grammatik jihatdan bir-birini almashtiradi. Misol: "yurish" fe'lining paradigma shakllari:

Yuraman (hozirgi zamon, birinchi shaxs, birlik)

Yuramanlar (hozirgi zamon, birinchi shaxs, ko'plik)

Yurdim (o'tmish zamon, birinchi shaxs, birlik)

Yurardim (o'tmish zamon, birinchi shaxs, ko'plik)

Ushbu shakllar o'zaro grammatik jihatdan alohida, lekin "yurish" fe'li paradigmasining elementlari sifatida ishlatiladi.

Sintaktik paradigma:

Sintaktik paradigma — bu so'zlarning sintaktik vazifalariga asoslangan paradigma. Ya'ni, qanday so'zlar qanday sintaktik vazifani bajarishi mumkinligi (sujekt, predikat, ob'ekt). Bunda so'zlar o'rtasidagi sintaktik aloqalar, ya'ni so'zlarning bir-birini o'zgartirish va almashtirish imkoniyatlari ko'rsatiladi. Misol: "Mening uyim" va "Uyim mening" — bu ikki sintaktik shakl paradigmasining elementlari, birinchi holda ot (uy) va egalik so'zi (mening) o'z o'rinlarini saqlaydi, ikkinchi holda esa so'z tartibi o'zgaradi, ammo semantik ma'no deyarli o'zgarmaydi.

Lisoniy tasnif:

Lisoniy tasnif — bu tilning barcha birliklarini ierarxik va tizimli tarzda guruhlash. Har bir til birligi o'zining funktsional xususiyatlari asosida tasniflanadi. Lisoniy tasnif nafaqat tilda mavjud bo'lgan bir nechta elementlarni bir guruhga keltirish, balki ularning semantik, grammatik, fonetik va pragmatik xususiyatlarini ham inobatga olishni talab qiladi.

Lisoniy tasnifning asosiy yo'nalishlari:

Semantik tasnif: Til birliklari ma'nolariga asoslanib guruhlanadi. Masalan, so'zlar ma'nosi, semantik kategoriyalariga ko'ra tasniflanadi: "hayvonlar", "o'simliklar", "ob'ektlar" va boshqalar. Bu tasnif tilning leksik tizimini tushunishda muhim rol o'ynaydi.

Misol: "Ona", "ota", "bola" — bu so'zlar oilaviy munosabatlar bilan bog'liq semantik guruhni tashkil qiladi.

Grammatik tasnif: Tilda mavjud bo'lgan barcha grammatik kategoriyalar asosida guruhlanadi. Bu tasnif tilda grammatik birliklarni (ot, fe'l, sifat, qo'shma fe'llar va hokazo) va ularning maqsadga muvofiq ravishda qo'llanilishini o'rganadi.

Misol: Otlar, fe'llar, sifatlar, sonlar — bu grammatik kategoriyalarning har biri o'zining aniq funksiyasini bajaradi.

Fonetik tasnif: Tilda tovushlarning fonetik o'zgarishlari va ierarxiyasiga qarab tasniflash amalga oshiriladi. Bu tasnif tilning fonetik jihatlarini — tovushlarning ma'lum qoidalar asosida tasniflanishini ko'rsatadi. Masalan, vokal va konsonant tovushlar, uzun va qisqa tovushlar va boshqalar.

Misol: O'zbek tilida "a", "e", "o" kabi vokal tovushlar fonetik tasnifga kiradi.

Pragmatik tasnif:

Bu tasnif tilning ijtimoiy va madaniy kontekstiga asoslanadi. Tilning pragmatik maqsadi va vazifasiga qarab, so'zlar va iboralar turli kontekstlarda o'z o'rnini topadi. Misol uchun, tilning rasmiy va norasmiy holatlarda ishlatilishi, ma'lum bir guruhlar tomonidan ishlatiladigan maxsus so'zlar (slang, jargonlar) bu tasnifga kiradi.

Misol: "Salom" va "Assalomu alaykum" — bu ikki ibora pragmatik tasnifga kiradi, chunki birinchi ibora norasmiy, ikkinchisi esa rasmiy salomlashish shaklidir.

Lisoniy paradigma va tasnif o'rtasidagi bog'liqlik:

Lisoniy paradigma va tasnif o'rtasidagi aloqani yanada chuqurroq ko'rib chiqsak, tasnif paradigmaning tizimli shaklini tashkil etadi. Paradigma — bu tilning mumkin bo'lgan shakllari, tasnif esa bu shakllarni guruhlash va tasvirlashni anglatadi. Paradigmada har bir element o'zining ierarxik o'rniga ega bo'lsa, tasnif paradigmani yanada o'zaro bog'laydi va til birligining ko'plab variatsiyalarini tizimlashtiradi.

XULOSA:

Lisoniy paradigma va tasnif tilshunoslikda muhim tushunchalar bo'lib, ular til birligini tizimli ravishda o'rganish va tushunishga yordam beradi.

Paradigma tilning shakllar va o'zgarishlar tizimini ko'rsatadi, tasnif esa bu shakllarni o'zaro aloqada guruhlashni ta'minlaydi.

Ushbu tushunchalar tilni chuqur o'rganish va tahlil qilishda, shuningdek, tilni o'rgatish va tarjima jarayonlarida muhim ahamiyatga ega.

Lisoniy paradigma va lisoniy tasnif tilshunoslikda til tizimining muhim qismlarini tashkil etadi.

Paradigma tilning shakllari va strukturasi o'zaro bog'lanishini tushuntirsa, tasnif til birligining guruhlanishini va tizimli tashkilini ta'minlaydi.

Ushbu tushunchalar lingvistikaning nazariy va amaliy jihatlarini chuqur o'rganishga imkon yaratadi va tilni tahlil qilishda samarali vosita bo'lib xizmat qiladi.

Lisoniy paradigma va lisoniy tasnif — tilshunoslikda til tizimining strukturaviy

jihatlarini o'rganishda asosiy tushunchalardir.

Ularning har biri tilni tizimli ravishda tahlil qilishda muhim vositalarni taqdim etadi va ularni chuqur o'rganish, tilshunoslar va til o'rganuvchilari uchun tilning murakkab va ko'p qirrali tuzilishini anglash imkonini beradi. til birliklarini tizimli ravishda guruhlash va tasniflashni anglatadi.

Bu jarayon tilning turli qatlamlarini o'rganish va ular o'rtasidagi bog'liqliklarni aniqlashga yordam beradi. Tasnif qilish tilni to'liq va mukammal tahlil qilishda zarur, chunki u tilning barcha jihatlarini — fonetik, leksik, grammatik va semantik jihatlarini bir butun sifatida ko'rsatadi.

Lisoniy tasnif tildagi o'xshashliklarni va farqlarni aniqlash, shuningdek, til birligining ierarxiyasini belgilash orqali tilni tahlil qilishni aniq va izchil qiladi. lisoniy paradigma va tasnif bir-birini to'ldiruvchi tushunchalar bo'lib, ular birgalikda til tizimini chuqurroq va kengroq tushunishga yordam beradi.

Paradigma tilning turli shakllarini va ularning o'zaro aloqasini ko'rsatgan bo'lsa, tasnif bu shakllarni to'liq ravishda guruhlash va tizimli ravishda ajratish imkonini beradi. Paradigma til birligining ierarxik tuzilishini ko'rsatadi, tasnif esa bu tuzilishni aniqlik va tartibda tasvirlaydi. Lisoniy tasnif esa tilni o'rganishda yanada kengroq qo'llaniladi.

Tarjima, leksikologiya, fonetika, grammatik analiz kabi sohalarda tasniflar yordamida tilni chuqurroq va izchil o'rganish mumkin.

Misol uchun, tarjimon tilni tarjima qilayotganda tasnif qilish orqali so'zlar va iboralarning ma'nolarini va ularning grammatik xususiyatlarini aniqlaydi.

Shuningdek, kompyuter lingvistikasida va sun'iy intellekt tizimlarida tilni avtomatik ravishda tahlil qilishda paradigma va tasniflarning rolini hisobga olish zarur.

Xulosa qilib aytganda, lisoniy paradigma va tasnif tildagi strukturalarni tizimli ravishda tushunishga yordam beradi. Paradigma tilning shakl va ierarxiyasini ko'rsatgan holda, tasnif esa bu shakllarni guruhlash va tizimlashtirishga xizmat qiladi.

Har ikkala tushuncha tilni chuqurroq va kengroq o'rganish, til o'rgatishda samarali vosita yaratish, shuningdek, tilshunoslikdagi nazariy va amaliy tadqiqotlarni rivojlantirishda asosiy rol o'ynaydi.

Bu tushunchalarning o'zaro aloqasi va integratsiyasi til tizimining murakkabligini to'liq aks ettirishga imkon beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. K. Qosimova, S. Fuzailov, A. N e 'matova. Ona tili (2-sinf uchun darslik). — T.: Cho'lpon, 2005.
2. K. Qosimova, A. N e'matova. 2-sinfda ona tili darslari. — T.: Cho'lpon, 2004.

3. M. Xudoyberganova, M. Muxtorova. 3-sinfda ona tili darslari. — T.: „O‘qituvchi“, 2005.

4. Tarjimonlik va til o‘rganish bo‘yicha asarlar: Kamilov, A. O‘zbek tilida tarjima qilish metodikasi (2003).

